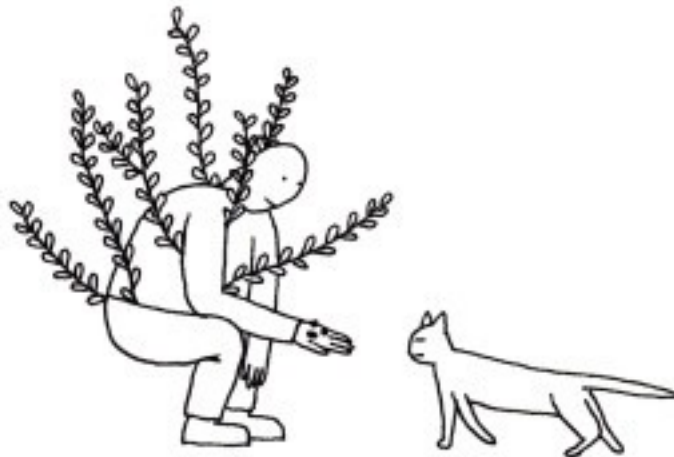

Sběr dat v kvalitativním výzkumu: nestandardizované metody sběru dat

Lenka Slepíčková

Vstup do terénu

- Jak probíhá výběr vzorku v kvalitativním výzkumu? Je důležitá reprezentativita?
- Kde hledat účastníky výzkumu?
- Role gatekeepera a klíčového informátora

Pozorování

- dlouhodobé a systematické
- zúčastněné, nezúčastněné, přímé, nepřímé, skryté, otevřené
- výhoda – zjevuje očím badatele to, co by aktéři jinak nesdělovali (rutinní aktivity, nuance vztahů, atd.) – slouží lépe k popisu jednání, nikoli něčí zkušenosti a perspektivy
- obvykle od prvotního deskriptivního a všeobecného pozorování výzkumník postupuje k pozorování zaměřenému (na základě analýzy prvních dat)

Význam terénních poznámek

- Významné pro pozorování, ale i pro rozhovory
- Pořizujeme během sběru dat nebo bezprostředně po něm
- Deskriptivní a detailní, nehodnotící!
- Vstupují do analýzy jako jeden ze zdrojů dat
- Rozdíl jottings vs. fieldnotes

„Zdá se, že učiteli to dnes moc nejde.“

„Klientka se chovala nepřátelsky vůči personálu.“

Snídaně skupiny klientů se středním a těžkým mentálním postižením. Ve skupině jsou klienti trpící vážnými psychickými a neurologickými problémy. Klienti ve skupině jsou při jídle z větší části samostatní, sami si mažou rohlíky džemovým máslem a nalévají nápoje. Jeden klient má v důsledku třesu rukou problémy s namazáním másla na rohlík. Pracovnice si toho všimá a klientovi rohlík namaže. Když to zaregistrují ostatní klienti, někteří začnou žádat pracovníci o pomoc. Pracovnice jim vyhoví a několika z nich připraví jídlo ke konzumaci, ačkoli tito lidé nemají vážnější motorické obtíže a s mazáním rohlíku až do této chvíle neměli velké problémy.

(...)

Večeře klientů se středním a těžkým mentálním postižením. Všichni klienti mají mechanicky upravenou stravu, "aby se neudusili". Přestože jedí velmi rychle, jsou při jídle popoháněni a v závěru večeře dokrmováni. Jediný klient, který jí pomaleji, je v závěru stolování velmi rázně vyzván, aby rychle dojedl, a poté dokrmen. "Marečku, jezme! Marečku! Jezme! Marečku!" Ptám se, proč pracovnice klienta dokrmuje. "On to tak má rád, když ho dokrmujeme," odpovídá pracovnice. Při jídle na něj neustále doráží: "Hotovo? Hotovo?" Další z klientů sedících u dlouhého stolu prý musí být rovněž krmen, přestože pracovnice uvádí, že chleba u snídaně sní sám - prý "jak kdy". (polní poznámky)

SYNEK, M. / CARBOCH, R. (2014): Profesní slepota a režimy spěchu: Podpora soběstačnosti při jídle v institucionální péči o lidi s mentálním znevýhodněním. *Biograf*, (60): 59 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.html?clanek=6001>

Rozhovor

- Výhody, nevýhody a rizika rozhovoru
- Je rozhovor pro každého?

Jean-Claude Kaufman: Chápající rozhovor

„Aby tazatel získal nejdůležitější informace, musí se přiblížit konverzačnímu stylu, aniž se do skutečné konverzace nechá vtáhnout: rozhovor je práce, která vyžaduje nepřetržité úsilí. Ideálem je narušení hierarchie, aniž dojde k vyrovnání pozic: partneři si zachovávají různé role. Respondent musí cítit, že to co říká, má pro tazatele velkou cenu, že ten ho upřímně poslouchá a že je přitom ochoten odchýlit se od svých otázek, aby mu dal prostor okomentovat důležitou informaci. Respondent s překvapením zjišťuje, že mu tazatel pozorně naslouchá a zakouší jistou radost z toho, že se postupně přesouvá do hlavní role. Není neurčitě dotazován na svůj názor, ale protože disponuje cenným věděním, které tazatel nemá, stává se klíčovou postavou. Mezi oběma výraznými a kontrastními rolemi tak během výměny dochází k rovnováze.“

Kaufman, 2010: 57

Rozhovor – praktické rady

Před rozhovorem

- Připravte si scénář a protokol o rozhovoru
- Tvorba scénáře (osnovy) rozhovoru jako nástroj systematické reflexe
- Naplánujte klidné místo
- Ujistěte se vzájemně o čase a místě rozhovoru, najděte si cestu
- Vezměte si náhradní baterky a naučte se dobře ovládat techniku
- Naplánujte si rozhovor tak, abyste po něm měli ještě čas na doplnění vlastní reflexe a terénních poznámek

Průběh rozhovoru

- Seznamte informátora s účelem a průběhem výzkumu
- Ujistěte jej, že neexistují dobré nebo špatné odpovědi
- Buďte v průběhu rozhovoru flexibilní
- Naučte se „double attention“
- Neskákejte do řeči, nechte informátorovi čas na jeho výpověď, nebojte se ticha
- Dávejte informátorovi pozitivní zpětnou vazbu („Vaše odpovědi mi pomáhají poznat, co se u vás děje...“
„Myslím, že jsem se od vás dozvěděl mnoho užitečného...“)
- Nebojte se se rozhovoru také účastnit, nabídněte informátorovi, ať se také dotazuje
- Pozor na neverbální komunikaci a roli vaší vlastní osoby
- Pořizujte si terénní poznámky v průběhu rozhovoru
- Usilujte o emoční uzavření rozhovoru
- REFLEKTUJTE A ZÁLOHUJTE

PŘÍKLAD 1:
OSNOVA INDIVIDUÁLNÍHO ROZHOVORU S OSOBAMI BEZ DOMOVA

TÉMA	PŘÍKLADY OTÁZEK
1. Úvod	
Představení	<i>Představení výzkumníka, výzkumu, informovaný souhlas. Mohl/a byste mi krátce říct něco o sobě?</i>
Atributy respondenta	<i>Věk, vzdělání, rodinný stav, místo narození, místo bydliště v různých fázích života.</i>
Zahřívací otázka	<i>Zkuste mi popsat co nejpodrobněji váš typický den.</i>
2. Bydlení a domov	
Domov	<i>Považujete se za člověka, který je „bez domova“? Co pro vás osobně znamená „domov“? Jaké jsou první asociace s tímto slovem spojené? Zkuste mi vyjmenovat první tři, které vás napadnou.</i>
Bezdomovectví	(...)
Subjektivní příčiny bezdomovectví	(...)
Ztráta bydlení	(...)
Nocování a nocležiště	(...)
3. Zdraví a sociální služby (...)	(...)
4. Rodina a sociální vazby (...)	(...)
5. Způsoby obživy (...)	(...)
6. Kriminalita, kriminalizace a viktimizace (...)	(...)
7. Závěr	<i>Napadá vás ještě něco, co by mohlo být ve vztahu k tomu, o čem jsme mluvili, důležité? Zapomněli jsme na něco podstatného? Je naopak něco, na co byste se chtěl/a zeptat vy mě? Poděkovat a ukončit rozhovor.</i>

Toušek 2012: 66

Sondování

- „Proč ne?“, „Proč si to myslíte?“
- „Zmínil jste, že raději pracujete s tvořivými žáky, co to pro vás znamená, tvořivý žák“?
- „Můžete to rozvést?“, „Tomu nerozumím, co jste tím chtěl říct?“ „Rozuměl jsem tedy správně, že...?“
- „Říkal jste, že jste přišel o zaměstnání, co bylo dál?“
- „Lidé v podobné situaci jako vy zažijí ledacos, například se ocitnou ve vězení, máte tu zkušenost?“
- „To co jste řekl je zajímavé, ale většina lidí by s tím nesouhlasila, nemyslíte?“, či „To je pravda, tak by to asi mělo být, ale skutečnost je jiná, ne?“ (konfrontace)

Jak je důležité se zeptat

R: Co si o ní myslím? No, že asi nic nedokážou, ale podporuju je, protože taky se mi nelíbí, co tahle vláda tady na tu naši vrstvu chystá, protože je to hrozný, je to neúnosný, už si myslím.

T: Naši vrstvu? Co myslíte tím...

R: ...vás, mě, třicátníci, čtyřicátníci.

(Nedbálková 2013: 92)

Jak je důležité se zeptat II.

Problém je v tom, že spústu pacientov tým, že takto surfuje, číta, nechá sa zmanipulovať a potom príde a komplikujú nám život, lebo chcú tamto a prečo nemáte toto a my sme čítali že toto pomáha. Pritom pravda je kdesi úplne inde....Toto nám komplikuje život, ale to je súčasťou toho, čiže to je, keď budete okopávať záhradu, tak tiež tam narazíte na kameň, ktorý tam je. zoberiete vyhodíte a kopete ďalej....To je úplne normálne.

Výzkumnice: Ještě něco jiného co třeba Vám znepríjemňuje práci, nebo s čím se potýkate?

A hlavně nepředjímat

L.: Ale to máte 50ti procentní riziko že to otěhotníte a jedná se o dost vážný nemoci. Jsou tady nemoci, o kterých se mnohdy, a to bych zase v té vaší práci, kdyby se to dostalo někam na veřejnost, bylo by hrozně důležitý, že je tady různý takovýty nemoci motýlých křídel, a tadyty podobný co slyšíte v televizi, to jsou přesně monogenní nemoci, které by mohli být-

Výzkumnice: Odhaleny.

L.: Ano, a další děti by se s ní nemusely narodit.

A teraz už keď ste...čo by ste najviac potrebovali , vy, už keď teraz v tom štádiu ste?

Co bych nejvíc potřeboval? Nevím. Přemýšlel bych nad eutanazií.

Nad eutanáziou?

(přikývnutí)

Či by ste to ako keby zobral do svojich rúk?

Tak. Kdyby ta možnost byla. Člověk by měl mít možnost volby. Prostě když je v takovém stadiu. Lepší už to nikdy nebude. A bude to jenom horší, samozřejmě. No, a proč potom tu bydlet, stejně nemůžete nic dělat, jenom se dívat... To je zbytečné už. Si myslím já. Jestli si to někdo zvolí, anebo ne, to už je jeho věc. Ale ta možnost by měla být, podle mě. To by tak bylo asi všechno.

Diskuse nad volbou otázek pro hloubkový rozhovor: projekt „Zjišťování důvodů pro volbu soukromého předškolního vzdělávání v České republice“

- Rozhodli jste se pro umístění vašeho dítěte do soukromé mateřské školy na základě vlastního výběru a přesvědčení?
- Nebo na doporučení někoho známého?
- Volili jste školku především podle místa bydliště a dopravní dostupnosti?
- Pokud máte více dětí, navštěvovaly všechny stejnou mateřskou školu?
- Proč ano/ne?
- Byl pro vás program mateřské školy prioritní při její volbě?
- Je pro vás důležitá spolupráce rodičů a pedagogů?
- Proč ano/ne?
- Je pro vaši mateřskou školu spolupráce s vámi jako rodiči důležitá? Jak často se zúčastňujete akcí pořádaných školou?
- Myslíte si, že menší počet dětí v soukromém předškolním zařízení zaručuje individuálnější přístup?
- Jste ochotni zaplatit vyšší školné soukromé mateřské škole, protože si myslíte, že poskytuje kvalitnější vzdělání?
- Odráží se nedostatek peněz ve státním školství na kvalitě výuky?
- Jak dlouho vaše dítě navštěvuje předškolní zařízení?
- Je pro vás rozhodující program školky nebo konkrétní pedagog?

Jak formulovat skutečně otevřené otázky a jaká struktura rozhovoru je dobrá?

Co je nejtěžší na tom, když člověk nemá kde bydlet?

X

Co je na bezdomovectví nejtěžší?

X

Co vám teď nejvíc komplikuje život?

Příklad výzkumů založených na rozhovorech

Projekt paměť žen

<http://www.womensmemory.net/>

Projekt Hovory o zdraví

hovoryozdravi.cz

Ředitelé českých škol a jejich životní a profesní dráha

<https://www.muni.cz/vyzkum/projekty/2840?page=1>

Focus group

- Přesvědčení, že skupinové procesy pomáhají lidem objevovat a ujasňovat si své pohledy na věc takovým způsobem, který by byl jen těžko dosažitelný v rámci individuálních rozhovorů
- Kromě dat z přímých výpovědí účastníků dokáže využít i komunikaci mezi nimi – skupinovou interakci a dynamiku
- Pomáhá výzkumníkovi využít mnoho různých forem komunikace, které lidé užívají v každodenní interakci, jako jsou vtipy, anekdoty, hádky, provokování – je to důležité, protože lidské vědění a postoje nejsou jednoduše ukryty v racionálních odpovědích na přímé otázky.
- Mízí převaha výzkumníka a tím, kdo ovládá debatu jsou sami účastníci
- Uspořádání – ideální počet účastníků 6-8, moderátor, pomocný moderátor, tichý účastník (zapisuje terénní poznámky)

Kdy je vhodná focus group?

Focus group je z hlediska výzkumného designu vhodná:

- jako samostatná metoda nebo jako doplněk jiných metod (případová studie, akční výzkum,...)
- pro získávání informací, generování hypotéz, konceptualizaci, testování jiných nástrojů sběru dat (např. dotazníku), pro interpretaci výsledků dat získaných jinými technikami

Z hlediska typu výzkumných otázek

- je-li cílem výzkumu hodnotit služby, programy, opatření, výukové nástroje atd; nebo získání informací nutných k vyvinutí nových strategií a programů
- ve výzkumu citlivých, tabuizovaných nebo kontroverzních témat, či témat, u nichž se očekává kritický postoj účastníků

Z hlediska výzkumné populace:

- pro výzkum minorit a specifických skupin (například pracovních kolektivů), sdílejících určitý jazyk či zkušenost
- chce-li výzkumník „dát hlas“ účastníků určitého typu (nesoucím určité znevýhodnění, postižení, izolovaným atd.)
- pro účastníky, kteří mají problém se čtením nebo psaním
- pro účastníky, kteří nejsou ochotni k individuálními interview, nebo kteří mají pocit, že nemají k problému co říci

PŘÍKLAD 2:

OSNOVA ZAMĚŘOVANÉ SKUPINOVÉ DISKUSE S ŽADATELI O AZYL

1. Představení - úvod

- Představení výzkumníka a projektu.
- Požádat respondenty o představení.
- Seznámit respondenty s pravidly rozhovoru.

2. Informace o azylovém řízení

- Jaké informace o azylovém řízení jste při podání žádosti o azyl získali/y?
 - Jaká organizace/instituce vám tyto informace poskytla?
 - Ověřovali/y jste si tyto informace?
 - Kdy, v jaké fázi azylového řízení jste tyto informace získali/y?
 - Kdo vám poskytl nejužitečnější informace?
 - Komu jste nejvíce důvěřovali/y? Proč jste měli/y pocit, že zrovna této organizaci nebo osobě můžete nejvíce důvěřovat?
 - Obdrželi/y jste informační brožury či letáky o azylovém řízení?
 - Pokud ano, v jakém jazyce?
 - Pokud ano, byly informace v nich srozumitelné? Jak vám byly prospěšné k tomu, abyste věděli/y, co se bude dít? Obsahovaly odpovědi na všechny vaše otázky?
- Jakým způsobem by podle vašeho názoru měly být informace o azylovém řízení být podány, zpřístupněny?

3. Informace o azylovém řízení

A. Informace o podání odvolání

(...)

B. Podání odvolání

(...)

C. Právní pomoc

(...)

D. Účast na slyšení

(...)

4. Závěr

- Máte pocit, že jsme zapomněli na něco, co by mohlo být důležité?
- Chtěli/y byste se vy sami/y na něco zeptat?
- Poděkovat a ukončit rozhovor.

Toušek 2012: 67

Focus group s dětmi – příklad výzkumu

Výzkumnice (k dívkám): Vy s tím už tak počítáte, že to tak budete taky jednou dělat?

Dívka 1: Noo.

Dívka 2: Já zase jako, asi jo, asi budu.

Výzkumnice: Jo? Tak to jo, ještě se k tomu dostaneme.

Dívka 2: Ale nejsem s tím smířená, jakože já tak (zasměje se).

Chlapec: To přežiješ.

(7. třída, příměstská škola)

Výzkumnice: A to (uklízet, pozn.) nemůže udělat ten její manžel?

Dívka: Může.

Chlapec 1: Většinou na to jsou ženské.

Výzkumnice: Na to jsou ženské... Chlapec 2: (smích)

Výzkumnice: Na to jsou ženské určené, nebo lepší?

Chlapec 1: Oboje.

Chlapec 2: (smích, ostatní se také trochu smějí)

Výzkumnice: Co si myslíte ostatní, souhlasíte s Markem?

Všichni: Jo.

(7. třída, městská škola)

Slepičková, L., & KVAPILOVÁ BARTOŠOVÁ, M. (2013). Genderové role v rodině pohledem dětských aktérů. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 14, 64-78.

Jak sbírat data, aniž bychom museli do terénu/aniž bychom obtěžovali respondenty

CO JE HLAVNÍM PŘÍNOSEM VÝZKUMU? SEBRÁNÍ DAT, NEBO NĚCO JINÉHO?

A. **Sekundární analýza dat** – analýza dat, která byla již sesbírána někým jiným (datové archivy, státní instituce, komerční agentury, mezinárodní instituce, vědecké instituce)

Př. Paměť žen, Datový archiv sociologického ústavu, Český sociálněvědní archiv, OECD

B. **Nevtíravé techniky výzkumu** – analýzy dokumentů, artefaktů, parlamentních debat, internetových diskusí

Př. Analýza individuálních vzdělávacích plánů, slohových prací žáků, učebnic, politik

Pozn. I pokud tato data nepoužijeme jako hlavní zdroj, je možné s nimi pracovat v rámci předvýzkumu, jsou to data, která jsou obvykle hned po ruce.

Organizační informace

Téma **Analýza kvalitativních dat**

10. 12. v 8.00 učebna 35

NEBO alternativně, v rámci samostudia nahrávka přednášky + prezentace (bude vloženo do studijních materiálů)

Pozvánky

ETIKA VE VÝZKUMU, 4.12. ve 13:30 v seminární místnosti 76 (CVIDOS, 4NP)

Přednášející: Mgr. Martina Kampichler, Ph.D.

DIPEx - analýza hloubkových rozhovorů, 11.12. v 16:00 v seminární místnosti 76 (CVIDOS, 4NP).

Přednášející: Mgr. Lenka Slepíčková, Ph.D.